

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Erfgoed en democratische vernieuwing

Over en weer een wereld te ontdekken

Een essay van Jouke van der Werf, Lilian Grootswagers en
Machteld Linssen

Inhoud

Het burgerinitiatief Ambacht Noordwolde groeide uit tot een leer-werkbedrijf en dient een erfgoed-, sociaal en economisch doel.
Foto: Stichting Ambacht Noordwolde

Pagina 6

Buurtbewoners wisten de Fronik Boerderij in Zaandam voor de gemeenschap te behouden.
Foto: De Fronik Boerderij

Pagina 6

Gebiedscorporatie Energiek Nagele wil het dorp op eigen wijze energieneutraal maken met behoud van de kenmerkende karakteristieken.
Foto: Sytze Bakker / VideoFarmer

Pagina 7

De ideeëndokter van Berkelland helpt burgers om hun ideeën om te zetten in een plan en in te dienen bij een onafhankelijke adviescommissie.
Foto: Johan Godschalk

Pagina 9

Erfgoedlab Brabant verstrekt tegoedbonnen waarmee burgers zelf diensten of producten kunnen inkopen om de mogelijkheden van herbesteding van een monument te verkennen. Fort Sabina kon hierdoor de herbesteding van de vaartuigenloods een stap dichterbij brengen.
Foto: Provincie Noord-Brabant

Pagina 10

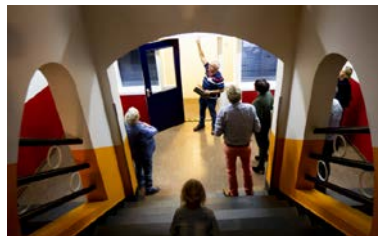
In Parkstad Limburg wordt onder de titel Gebroekersbos gewerkt aan twee sporen: het bevorderen van zelfstandigheid van inwoners en het opnieuw invullen van lege plekken. De plekken krijgen een nieuwe bestemming en een nieuwe betekenis voor wijken en buurten. Op de foto het Sint Antonius Hôfke.
Foto: Sint Antonius Hôfke

Pagina 10

Al sinds 2012 zetten Leidenaren zich in voor de realisatie en het onderhoud van een aaneengesloten, zes kilometer lang stadspark op de oude vestingwallen.
Foto: Buro JP

Pagina 10

Lokale erfgoedorganisaties brengen als Erfgoedplatform Apeldoorn ieder jaar samen een beleidsplan uit met activiteiten en bepalen zo zelf waar het budget naartoe gaat.
Foto: open monumentendag comité Apeldoorn

Pagina 11

Historische verenigingen in Zaanstad ondersteunen de gemeente bij het opstellen van erfgoedinventarisaties.
Foto: Anton van Dijk

Pagina 11

Stichting weeshuisjes zoekt (tijdelijke) bestemmingen voor leegstaande brugwachtershuisjes om ze weer deel te laten uitmaken van het publieke domein.
Foto: Stichting Weeshuisjes

Pagina 11

Zeven jaar duurde de voorbereiding, maar dit jaar wist bewonersinitiatief De Witte Wolf samen met ontwikkelaar AM de aanbesteding te winnen voor de aankoop van gevangenis Wolvenplein in Utrecht, die door het Rijksvastgoedbedrijf wordt afgestoten.
Foto: Bocavista

Pagina 12

Echt Rotterdams Erfgoed is een collectie die bestaat uit personen, verhalen, tradities et cetera. De verzameling wordt aangelegd door de Rotterdammers zelf en is een initiatief van Rotterdam Museum.
Foto: Desirée Schippers

Pagina 13

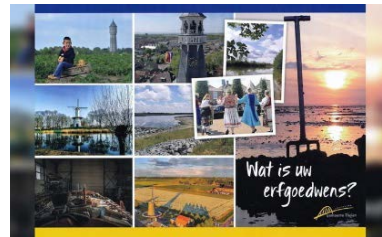
Het Pop-up Jacob Geel-museum gaf bewoners een stem in de stadsvernieuwing van Amsterdam Nieuw-West.
Foto: Noud Verhave, Moving Arts Project

Pagina 14

De eeuwenoude Buurtspraak Ede Veldhuizen vertoont opvallende overeenkomsten met nieuwe bestuursvormen om burgers meer invloed te geven op hun leefomgeving.

Pagina 15

De gemeente Tholen vroeg voor het opstellen van haar erfgoedvisie inwoners hun erfgoedwensen kenbaar te maken en schreef een fotowedstrijd uit.
Foto: Gemeente Tholen

Pagina 16

De gemeente Westerveld gaat samen met de inwoners en Wageningen Universiteit onderzoek doen naar ruimtelijke opgaven en behoud van eigenheid in een living lab.
Foto: Rens Hooyenga

Pagina 16

Over de auteurs

Jouke van der Werf voert samen met Els Bakker de directie over Bureau op het Plein, dat onderzoekt en adviseert op het snijvlak van erfgoed en participatie. Hij is altijd op zoek naar manieren waarop de historisch betekenis van een plek voor toekomstige ontwikkelingen benut kan worden en naar het meervoudig perspectief van waaruit die geschiedenis kan worden belicht. Als Faro-verbinders zijn Els Bakker en Jouke van der Werf nauw betrokken bij het Programma Faro van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Foto: Damiënte Engelbrecht

Lilian Grootswagers is eigenaar van erfgoed.nu. Ze werkt sinds 2009 met veel plezier aan de ontwikkeling en positionering van erfgoed in al zijn facetten. Als Faro-verbinder is ze nauw betrokken bij het Programma Faro van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Verbinden van beleidsvelden en grensoverschrijdend denken zijn daarbij sleutelwoorden. Foto: Jolanda van Nuenen

Machteld Linssen werkt bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voor onder meer het Programma Faro. Eerder werkte zij voor het Programma Herbestemming en Projectbureau Belvedere. In haar werk zoekt zij altijd naar de menselijke maat en de meerwaarde van erfgoed voor de samenleving. Foto: Stef de Graauw

Onze democratie is belangrijk Nederlands erfgoed, gebaseerd op eeuwenoude waarden en omgeven door rituelen. Tradities als Prinsjesdag, het koffertje met de miljoenennota, de troonrede en de hoedjesparade bekrachtigen de gevestigde democratie. Maar tradities kunnen veranderen. De gouden koets blijft misschien wel op stal en het rode stempotloodje wordt voortdurend bedreigd door digitale varianten. Zowel de democratie als de erfgoedzorg is aan verandering onderhevig en ze delen belangrijke thema's als participatie, zeggenschap, inclusiviteit en 'de kloof' tussen de leefwereld van burgers en de zogeheten systeemwereld van instituties. Geïllustreerd met voorbeelden uit de praktijk laten we in dit essay zien waar ontwikkelingen in het democratisch denken en het erfgoed elkaar raken, wat ze voor elkaar kunnen betekenen en hoe het Verdrag van Faro en de Omgevingswet hen kunnen verbinden.

Op landelijk niveau is de discussie over de democratie en haar bestuurscultuur bijzonder actueel, op scherp gezet door de toeslagenaffaire. Lokaal is al langer op veel plekken in het land een beweging gaande om de democratie te versterken. Gemeenten experimenteren met burgerfora, wijkbegrotingen en uitdaagrecht. De bestuurlijke vernieuwing gaat over de vraag hoe je voor alle burgers een krachtige overheid vormt die bijdraagt aan oplossingen van maatschappelijke problemen.

De vernieuwingen moeten een halt toeroepen aan het groeiende aantal burgers dat zich niet vertegenwoordigd voelt door de overheid, terwijl diezelfde overheid wel beslissingen neemt over onderwerpen die direct ingrijpen in hun dagelijks leven, zoals de energietransitie, de toekomst van sociale voorzieningen en de implementatie van de Omgevingswet. Overheid en burgers moeten weer meer en beter gaan samenwerken, waarbij de overheid de burger kan uitnodigen om mee te denken, te participeren, maar ook andersom. De overheid kan ook het initiatief aan de samenleving laten en dat waar nodig en gewenst faciliteren. Waar op het ene moment de een het voortouw neemt, kan even later de ander het overnemen. De rolverdeling tussen overheid en burger is niet statisch. Het is maar net wie op welk moment daartoe het best toegerust is. Wat beide verbindt is een visie of streefbeeld.

In essentie gaat bestuurlijke vernieuwing dus om de rolverdeling tussen overheid en burgers, de totstandkoming van besluiten en hoe ervoor te zorgen dat niemand daarbij wordt uitgesloten. Volgens politiek coryfee Tjeenk Willink beseffen bestuurders nog steeds onvoldoende dat de burger meer is dan een klant of kostenpost die gemanaged moet worden en dat de democratie meer is dan alleen de vertegenwoordigende democratie van parlement en gemeenteraden. Zo benadrukte hij onlangs nog in een interview met het NRC naar aanleiding van de recent herziene uitgave van zijn boek *Kan de overheid crises aan?*¹ Uit het NRC: 'Het zijn ook burgers die zelf initiatieven nemen, het algemeen belang willen dienen, de maatschappij vorm willen geven. Representatieve democratie kan niet zonder maatschappelijke democratie, waarschuwt hij al jaren: dan wordt de democratische rechtsorde uitgehold. Precies dat is de laatste decennia volgens hem gebeurd.'²

Ook in het erfgoedveld zijn gesprekken gaande over de inbreng van de burger in bijvoorbeeld de erfgoedwaardering: wie bepaalt eigenlijk wat erfgoed is en hoe we dat waarderen? Over zeggenschap van burgers in de omgang met collecties, gebouwen en buurten. Over waardering van burgerexpertise, naast de kennis van beroepsmatige professionals. En over inclusiviteit: herkent iedereen zich in het erfgoed dat als zodanig benoemd is? De toch wat behoudende en trage wereld van het erfgoed schudde op zijn grondvesten door de protesten tegen Zwarte Piet en tegen de verheerlijking van (erfgoed uit) de 'Gouden' Eeuw, en door de verschillende reacties die deze protesten in de samenleving oproepen. Ook het Verdrag van Faro is een belangrijke katalysator voor deze gesprekken.³ Dit verdrag van de Raad van Europa stelt dat ieder mens, elke gemeenschap, recht op erfgoed heeft. Dat gaat niet alleen over de toegang tot bijvoorbeeld een museum of archief, maar ook over een vorm van eigenaarschap. Mensen willen een eigen betekenis kunnen geven aan erfgoed en betrokken kunnen zijn bij het beheer ervan. Dit past bij een democratische samenleving en helpt op zijn beurt de democratie te versterken.

“Erfgoed kan meeliften op democratische vernieuwing”

Maar waar raken democratische vernieuwing en erfgoedvernieuwing elkaar nu echt? Kunnen we een vertaling maken van de algemene beginselen naar de praktijk van alledag? Om te beginnen richten we onze blik op de democratische vernieuwing. Hoe kan erfgoed daarop meeliften? De Vereniging van Nederlandse Gemeenten, een van de partners in het Programma Democratie in Actie,⁴ noemt vijf thema's in haar menukaart voor versterking van de lokale democratie (zie de kadertekst).⁵

1 *Kan de overheid crises aan? Waarom het belangrijk is om groter te denken en kleiner te doen*, Herman Tjeenk Willink, 2021.

2 'Tjeenk Willink: "De politiek is niet bij machte op eigen kracht te veranderen"', Mark Lievisse Adriaanse, NRC, 20 september 2021.

3 *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention)*, Raad van Europa, 2005.

4 Het Programma Democratie in Actie is een samenwerkingsprogramma van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de beroeps- en belangenverenigingen van raadsleden, griffiers, wethouders, gemeentesecretarissen en burgemeesters. Het programma richt zich op het versterken en vernieuwen van de lokale democratie, zodat burgers invloed uit kunnen oefenen op, en zeggenschap hebben in de aanpak van grote maatschappelijke opgaven, zoals de energietransitie, transformaties in het sociaal domein en de implementatie van de Omgevingswet. Zie ook: **Lokale Democratie (programma Democratie in Actie)**.

5 Zie <https://vng.nl/artikelen/menukaart-ondersteuning-voor-gemeenten>.

Menukaart Versterking lokale democratie

- **Democratische schaal:** welke schaal past bij het vraagstuk en hoe organiseer je op die schaal de zeggenschap van burgers? De recente ramp in Limburg vraagt om waterbeheer over het gehele stroomgebied van rivieren binnen en buiten Nederland. Terwijl op de schaal van een wijk of kern ruimte zou moeten zijn om voor die gemeenschap passende oplossingen aan te dragen op het gebied van bijvoorbeeld leefbaarheid en energietransitie.
- **Inclusieve democratie:** hoe inclusief is de democratie? De bemensing van 'het pluche' in de gemeenteraad zou best diverser kunnen om wat betreft leeftijd, gender en culturele achtergrond een afspiegeling te zijn van de gemeenschap. Maar er kan ook gekeken worden naar andere vormen van representatie waarmee meer en andere inwoners worden bereikt, zoals een burgerraad met gelote burgers.
- **Directe democratie:** hoeveel invloed heeft de burger? Eén keer in de vier jaar stemmen sluit niet helemaal meer aan bij de breedte aan onderwerpen waar de burger zijn zegje over wil kunnen doen en de snelheid waarmee nieuwe vraagstukken oppoppen. Werkvormen als het referendum en standpuntstemmen staan daarom nog steeds op de bestuurlijke agenda.
- **Digitale democratie:** wat is de volgende stap na digitaal vergaderen? Ook online kan de democratie worden bevorderd. Bijvoorbeeld door wijkbewoners online te laten stemmen over de verdeling van een budget over verschillende wijkinitiatieven.
- **Burgerbestuur:** hoe gaan we om met bewoners die het beter weten? Steeds vaker nemen burgers het heft in eigen handen en vormen ze een bestuur voor en door burgers. Meestal heel lokaal: burens die een zwembad exploiteren, een coöperatief zorgverband oprichten, duurzame energie opwekken of een gemeentelijke taak overnemen. Daarmee verschuift het eigendom van publieke taken en voorzieningen naar de burgers.

Erfgoed en burgerbestuur

De verbinding met het erfgoedveld ligt vooral bij de thema's burgerbestuur en inclusieve democratie. De relatie met burgerbestuur – burgers die zelfstandig voor andere burgers publieke taken uitvoeren of voorzieningen overeind houden – is al een heel oude. Activistische burgers stonden immers ooit aan de wieg van de huidige erfgoedzorg. De acties tot behoud van het Naardermeer gaven aanleiding tot de oprichting van Natuurmonumenten. En dankzij de protesten tegen de stadsvernieuwing en bijvoorbeeld de Nieuwmarktrelen in Amsterdam zijn veel historische binnensteden behouden. Als het dus om burgers gaat 'die het beter weten', dan komt erfgoed, ook nu nog, al snel in beeld, vaak in relatie tot ruimtelijke kwaliteit, maar ook in relatie tot bijvoorbeeld sociale of economische doelstellingen en de energietransitie.

Bij Ambacht Noordwolde vallen bijvoorbeeld de doelen van erfgoed en het sociale domein samen. De Stichting Ambacht Noordwolde is ontstaan als burgerinitiatief om het rietvlechtvak te leren, een ambacht dat vroeger de economische motor was van het dorp. Maar het groeide allengs uit tot veel meer. De stichting is sinds 2020 een erkend leer-werkbedrijf. De rotanindustrie – het ambacht van het rietvlechten – is nieuw leven ingeblazen en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt krijgen gelegenheid om werkervaring op te doen. Met het Vlechtmuseum, dat heel toepasselijk gevestigd is in de voormalige Rijks Rietvlechtschool in het dorp, wordt intensief samengewerkt. Zo wordt kennis uitgewisseld en is er extra reuring in het museum. De gemeente

Weststellingwerf en de provincie Friesland hielpen het initiatief van de grond te komen, omdat het bijdroeg aan het economische en sociale klimaat in het dorp.⁶

Het burgerinitiatief Ambacht Noordwolde groeide uit tot een leer-werkbedrijf en dient een erfgoed-, sociaal en economisch doel. Foto: Stichting Ambacht Noordwolde

Ambacht Noordwolde laat zien hoe activistische burgers dankzij hun kennis van de lokale samenleving verschillende wensen en behoeftes soms heel slim weten te combineren. Dat zien we ook in Zaandam bij de oude Fronik Boerderij. De laatste boer was naar

⁶ Zie www.ambacht Noordwolde.nl.

Gebiedscorporatie Energiek Nagele wil het dorp op eigen wijze energieneutraal maken met behoud van de kenmerkende karakteristieken. Foto: Sytze Bakker / VideoFarmer

een verzorgingstehuis vertrokken en het pand bleek eigendom van het gemeentelijk grondbedrijf te zijn. Sloop dreigde, maar een aantal bewoners wist de boerderij voor de gemeenschap te behouden. Er werd niet gedacht aan historische of monumentale waarde, maar de buurtbewoners die de oude boer al jaren een handje hielpen, zagen wel de sfeer van de plek en de mogelijkheden voor buurtbewoners om elkaar daar te ontmoeten, vereenzaming te voorkomen, het landschap te beleven, iets te doen aan natuureducatie en autistische jongeren een plek te bieden om te wonen en werken. De burgers stelden een ambitieus plan op dat ze in samenwerking met Stadsherstel Amsterdam en De Heeren van Zorg wisten te realiseren.⁷

Ook bij een actueel thema als de energietransitie leggen burgers een relatie met hún erfgoed, zoals de gebiedscorporatie Energiek Nagele. Nagele is een dorp in de Noordoostpolder, waarvan de opzet en de vormgeving ontworpen is door architecten van het Nieuwe Bouwen. De architecten wilden de karakteristieken van een dorp vernieuwen vanuit de principes van de moderne stedenbouw en avant-gardearchitectuur. De bewoners zetten die innovatiegedachte nu in om, in samenwerking met de gemeente

Noordoostpolder en woningbouwvereniging Mercatus, hun dorp op hun eigen wijze energieneutraal te maken met behoud van de kenmerkende karakteristieken. De daken van het 'plattedakendorp' lenen zich goed voor zonnecollectoren, en de voor de dorpsaanleg kenmerkende grote groene velden tussen de bebouwing zijn ideaal voor seizoensberging, dat wil zeggen: goed geïsoleerde opslagtanks met water, opgewarmd door het overschot aan warmte die de collectoren hebben opgewekt.⁸

Commons: gedeelde hulpbronnen

Deze drie burgerinitiatieven lijken enigszins op de 'commons' die al enkele jaren in opkomst zijn. Een *common* is, zoals Socrates Schouten, projectleider Commons Lab van de Waag Society, opmerkt: 'een gedeelde hulpbron die door een gemeenschap op basis van specifieke regels en waarden gebruikt en beheerd wordt. Denk aan energiecorporaties, voedseltuinen, broodfondsen en cohousing.'⁹

Ook erfgoed vertegenwoordigt een collectieve waarde, waar burgers voor op kunnen staan en waarvoor zij de verantwoordelijkheid op zich willen nemen. Daarbij gaat het ze niet alleen om de

⁸ Zie www.energieknagele.nl.

⁹ 'Socrates Schouten pleit voor commons in het ontwerp – 'Het denken in publieke waarden verpreidt zich', Blauwe Kamer 2 (2020), 52-54.

⁷ Zie www.fronikboerderij.nl en [Faro-praktijkvoorbeeld Fronik Buurtboerderij](#).

intrinsieke, culturele waarde van bijvoorbeeld de oude kerk of het carnaval, maar vooral om de sociale betekenis die het erfgoed heeft voor henzelf en voor anderen. Mensen zetten zich in voor erfgoed, omdat het deel uitmaakt van de identiteit van de gemeenschap waartoe ze behoren, voor zingeving en sociaal contact, verrijking van hun kennis, het opdoen van werkervaring of bijvoorbeeld omdat ze zich zorgen maken over de herkenbaarheid en eigenheid van de leefomgeving. Vanuit die betrokkenheid kan erfgoed een bron zijn voor ruimtelijke, sociale, economische en duurzame ontwikkeling.

Botsing tussen initiatieven en instituties

Etnoloog en cultuurhistoricus Gerard Rooijackers deed onderzoek naar commons in de culturele sector en hun relatie met de systeemwereld. Hij omschrijft ze als dragende gemeenschappen zoals die gemeenschappelijke hulpbronnen delen en beheren in sociale, niet-hiërarchische processen op basis van solidariteit en vertrouwen. Individueel gebruik is ondergeschikt aan een vrij gebruik door de groep, aldus Rooijackers in zijn essay *Van onderop. De (on)macht van de gemeenschap* (2019)¹⁰

“Deel hebben gaat verder dan gehoord worden”

In de drie casussen die hij bestudeerde, zag hij de werelden van de commons en burgerinitiatieven en die van de instituties hard met elkaar botsen, mede door de toenemende juridificering van de cultuursector. ‘Je mag meedoen (dan kunnen we het aantal bezoekers tellen), maar je hebt geen zeggenschap. Voor vrijwilligers worden zelfs aparte statuten gemaakt, ja, zelfs contracten waar ze zich met handtekening aan moeten houden – compleet met sancties op overtreding. Hoe meer we het hebben over cocreatie en gedeeld eigenaarschap, hoe strikter de regels lijken te worden vastgelegd.’ Essentieel is volgens hem dat deelnemers ook deel hebben. ‘Dat gaat verder dan alleen gehoord worden of inspraak hebben. Het impliceert het actief meebepalen van beleid. Geen vrijblijvende zeggenschap dus die door een individu of instelling met één gebaar van tafel geveegd kan worden.’

Het beeld van de clash die hij schetst, komen ook wij tegen in onze gesprekken met erfgoedambtenaren en ‘erfgoedburgers’, burgers die zich inzetten voor hún erfgoed, ondanks hun gedeelde passie voor erfgoed.¹¹ Zo verhoudt bijvoorbeeld de trial-and-erroraanpak van burgerinitiatieven zich slecht tot de projectmatige en SMART-aanpak van overheden, botst hun overtuiging ‘dat het op de een of andere manier toch mogelijk moet zijn’ met het denken

vanuit risico’s en tegengestelde belangen, en sluiten hun onbegrensde, alles verbindende initiatieven niet aan op de beleidsruimte binnen strikt afgebakende afdelingen. Burgers zijn dé dragende gemeenschappen van bijvoorbeeld de bloemencorso’s, de molens, de oude zeilschepen, traditionele muziek, de heemkundekringen en lokale musea, en ze zetten zich in voor behoud en herbestemming van voor hen belangrijke gebouwen. Maar hun zorg voor het erfgoed is ingekapseld door een systeem van beleid, regels, waarderingsgrondslagen, richtlijnen, subsidies en vergunningen. En in die relatie wringt het.

Uitnodigend besturen

Het stimuleren van burgerinitiatief vraagt dus kennelijk van overheden een andere manier van handelen. Een interessante handreiking daarvoor biedt het essay *Uitnodigend besturen. Het organiseren van ruimte voor initiatief* (2018) van Arwin van Buuren, bijzonder hoogleraar Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit en raadslid in Capelle aan den IJssel. In zijn visie moeten overheden burgerinitiatieven aanmoedigen, uitlokken en lospeuteren om ze waar nodig te ondersteunen. ‘Daarbij ligt het initiatief bij anderen en niet bij een overheid. De overheid wordt dus verrast door of geconfronteerd met een initiatief vanuit de samenleving en moet zich de vraag stellen of ze daar “iets” mee wil, moet of kan’, schrijft hij in zijn essay. ‘Complementariteit staat daarbij centraal. Het gaat om het vinden van zinvolle verbindingen tussen de agenda van een overheid en de drijfveren van initiatiefnemers.’

Van Buuren noemt drie strategieën voor uitnodigend bestuur: coöperatief, coproductief en competitief. Voor het erfgoedveld – zowel bestuurlijk, ambtelijk als burgerlijk – kan het zinvol zijn om te bekijken welke strategieën de eigen gemeente volgt en hoe we met erfgoed daarbij kunnen aansluiten. Per strategie volgen we Van Buuren in zijn uitleg en dragen we voorbeelden uit de praktijk aan.

“Het organiseren van ruimte voor initiatief”

Coöperatie

De coöperatieve strategie van Van Buuren begint met het instellen van een loket waar initiatiefnemers zich kunnen melden met een procedure voor de behandeling van initiatieven. Een herkenbaar aanspreekpunt dat vervolgens als gids fungeert in het labrynt van de ambtelijke organisatie, is ook een behoefte in het erfgoedveld, zo bleek tijdens een serie praktijkwerkplaatsen onder de naam *Burger ontmoet overheid* in 2020-2021, waar erfgoedambtenaren en

¹⁰ *Van onderop; de (on)macht van de gemeenschap*, Gerard Rooijackers, 2019. Zie: [BrabantKennis](#)

¹¹ In het kader van het Programma Faro van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn online dialoogsessies georganiseerd tussen burgers en ambtenaren. Daarnaast zijn meer dan honderd mensen geïnterviewd om een beeld te krijgen van het Faro-gedachtegoed in de Nederlandse erfgoedpraktijk.

erfgoedburgers elkaar ontmoeten.¹² Veel erfgoedinitiatieven zijn namelijk niet direct aan één ambtenaar of afdeling te koppelen, maar raken aan beleid voor erfgoed, ruimtelijke ordening, welzijn, sociale cohesie, evenementen, groenzaken, grondzaken et cetera. De dagelijkse praktijk van organisatie en beheer van een erfgoedinitiatief is daardoor gevuld met, om een paar door de deelnemers genoemde knelpunten te noemen, het leggen van verbindingen tussen de ambtelijke kokers, onverwachte beleidswisselingen, ondoorzichtige regelgeving en wisselende contactpersonen. Niet alleen de burger, ook de erfgoedambtenaar zelf loopt daartegenaan. Tijdens de praktijkwerkplaatsen, waarin acteurs een casus naspeelden om het gesprek op gang te brengen, droegen de erfgoedambtenaren en burgers echter ook oplossingen aan. Bijvoorbeeld door samen een routekaart op te stellen met stappen die nodig zijn om een initiatief over de eindstreep te trekken. Het zou helpen als de gemeente zelf al een format beschikbaar stelt dat dan samen op maat gemaakt kan worden, zo gaven de deelnemers aan. Een aantal ambtenaren opperde om, geïnspireerd door de omgevingstafels van de Omgevingswet, initiatieventafels te organiseren om burgerinitiatieven eerst gemeentebreed te bespreken en zo meteen de juiste loketten in beeld te krijgen.

Ook erfgoed heeft baat bij een ‘initiatievenloket’

Erfgoedinitiatieven bleken daarnaast op zoek te zijn naar continuïteit in de relatie met de gemeente. ‘Kennen en gekend worden, dan werkt het.’ Erfgoedinitiatieven hebben vaak jarenlange doorlooptijden of spelen zich periodiek af. ‘Ambtenaren vliegen in en uit. Dan moet je voor de zoveelste keer je verhaal vertellen en ze weten niet meer wat er eerder is afgesproken.’ Het aanleggen van een dossier dat door zowel burgers als gemeentelijke medewerkers wordt bijgehouden, zou ervoor kunnen zorgen dat kennis over langdurige processen niet verloren gaat. Een soort track en trace voor burgerinitiatieven met alle belangrijke documenten. Misschien minder revolutionair, maar ook bewezen succesvol, is het overleg dat sommige erfgoedambtenaren periodiek organiseren met erfgoedgemeenschappen in de gemeente. De serie praktijkwerkplaatsen lieten daarmee zien hoezeer de werelden van erfgoedambtenaren en erfgoedburgers soms nog verschillen, maar ook hoe groot de wil tot samenwerken is.

Een coöperatieve strategie kan volgens Van Buuren ook nog een stapje verder gaan door initiatieven zelf op te sporen en de weg

naar, en vervolgens binnen de gemeente te wijzen. De wijkmanager van vroeger maakt zijn comeback als scharrelambtenaar, initiatievenmakelaar en ideeëndokter.

“Van scharrelambtenaar tot ideeëndokter”

Een voorbeeld van een actievere benadering is de ideeëndokter in de gemeente Berkelland. De gemeente vond dat het burgerinitiatief niet goed genoeg van de grond kwam: budgetten bleven onbenut waardoor doelstellingen niet werden gehaald. Ze besloot daarom tot een andere, voor haar tot dan toe onbekende, aanpak. Het bestaande budget van 100.000 euro is in een ‘Naoberfonds’ gestopt. Inwoners, verenigingen, stichtingen en andere organisaties kunnen voor hun idee of plan financiële ondersteuning vragen van 250 tot 25.000 euro. Ook stelde de gemeente een intermediair aan, de Berkellandse ideeëndokter. Deze is elke week in het gemeentehuis aanwezig om mensen met een goed idee verder te helpen, en gaat zo nodig bij hen thuis langs. Hij luistert en helpt initiatiefnemers om een idee te laten groeien tot een volwassen plan. In principe kneedt hij de ideeën, waarbij hij het initiatief nadrukkelijk niet overneemt, maar duidelijk bij de initiatiefnemer laat. Het is aan de initiatiefnemer om het idee uiteindelijk in te dienen en voor te leggen aan een onafhankelijke adviescommissie die bestaat uit vijf inwoners en een vertegenwoordiging van de gemeente. Op deze manier is de drempel voor burgerinitiatieven dusdanig verlaagd, dat het budget tegenwoordig goed aangesproken wordt. Een van de eerste drie gehonoreerde projecten was overigens een educatieproject van de Synagoge Borculo voor bewustwording en verdraagzaamheid.¹³

De ideeëndokter van Berkelland helpt burgers om hun ideeën om te zetten in een plan en in te dienen bij een onafhankelijke adviescommissie. Foto: Johan Godschalk

¹² *Burger ontmoet overheid* is een online dialoog tussen burgers en ambtenaren onder begeleiding van theatermakers en georganiseerd door Bureau op het Plein, Erfgoed.nu en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, in samenwerking met Crux Creaties. Tijdens drie sessies in 2020-2021 gingen vrijwilligers van erfgoedinitiatieven en ambtenaren met elkaar in gesprek om oplossingen te vinden voor de vaak schurende communicatie tussen de systeemwereld van de overheid en de leefwereld van erfgoedgemeenschappen. Het verslag is op te vragen bij m.tangkau@cultureelerfgoed.nu.

¹³ Zie www.gemeenteberkelland.nl/direct-regelen/belastingen-en-subsidies/subsidies/berkellands-naoberfonds.

Een andere vorm van actieve ondersteuning die gemeenten kunnen toepassen, zijn zogeheten *vouchers*: tegoedbonnen waarmee burgers zelf diensten en producten kunnen inkopen om hun initiatief te realiseren. Erfgoedlab Brabant werkte bijvoorbeeld tussen 2018 en 2020 met vouchers van 5000 euro om herbesteding van monumenten op gang te brengen. De afgelopen jaren hebben vele tientallen initiatiefnemers hiervan gebruikgemaakt. Met de vouchers konden ze specialistische hulp inhuren voor het opstellen van een plan van aanpak, onderzoek, conceptontwikkeling of het maken van een businesscase.¹⁴

Loketten, regelingen en functies die hiervoor in het leven worden geroepen, richten de blik echter niet vanzelfsprekend ook op erfgoed. Het is daarom aan de erfgoedambtenaar om zowel zijn collega's als zijn netwerk te attenderen op de kansen en mogelijkheden.

Coproductie

Als tweede strategie zet Van Buuren coproductie in. De overheid besluit bijvoorbeeld tot herstructurering van een wijk en nodigt burgers uit om initiatieven te ontplooiën om de leefbaarheid ervan te verbeteren. Of de overheid formuleert een agenda voor een bepaald thema en geeft anderen de gelegenheid om daarin een invulling te bedenken en uit te voeren. Het gaat dus om samen doen, partnerschap.

Zo werkt Parkstad Limburg onder de titel *Gebrookersbos* aan twee sporen: het bevorderen van de zelfstandigheid van inwoners en het opnieuw invullen van lege plekken in de stad die door bevolkingskrimp hun functie hebben verloren.¹⁵ Door inzet van bewoners krijgen de plekken een nieuwe bestemming en een nieuwe betekenis voor de wijken en buurten. Voor ondersteuning kunnen ze een beroep doen op (financiële) middelen en kennis van onder meer de gemeente en de Open Universiteit. De inwoners van Heerlen blijken bijzonder initiatiefrijk. Er zijn al meer dan twintig initiatieven opgestart, waaronder ook het Hôfke van Sint Antonius.¹⁶ Het 'hôfke' ligt midden in de voormalige mijnwerkersbuurt Musschemig en werd in 1938 aangelegd naast een kerk die al jaren geleden gesloopt is. De ommuurde hof met een kapel en verschillende statiehuisjes verkeerde in deplorabele staat. De gemeente (eigenaar van het perceel) had er geen specifieke bestemming voor en deed weinig tot niks aan het onderhoud. Ambtenaren uit het sociaal domein en het erfgoeddomein werkten nauw samen met de wijkbewoners die de plek wilden aanpakken, en wezen hun de weg naar *Gebrookersbos*. Wijkbewoners knappen nu de tuin en bouwwerken op en maken er een openbare ontmoetingsplek van.

In Parkstad Limburg wordt onder de titel *Gebrookersbos* gewerkt aan twee sporen: het bevorderen van zelfstandigheid van inwoners en het opnieuw invullen van lege plekken. De plekken krijgen een nieuwe bestemming en een nieuwe betekenis voor wijken en buurten. Op de foto het Sint Antonius Hôfke. Foto: Sint Antonius Hôfke

Al sinds 2012 zetten Leidenaren zich in voor de realisatie en het onderhoud van een aaneengesloten, zes kilometer lang stadspark op de oude vestingwallen. Foto: Buro JP

Dat samenwerking tussen burgers en overheid ook op een grotere schaal goed kan werken, laat het burgerinitiatief Singelpark Leiden zien.¹⁷ Dit initiatief bestaat al sinds 2012 en wil van de Leidse singels – een meer dan zes kilometer lange vestingwal – een aaneengesloten en groen stadspark maken. De gemeente omarmde het initiatief en reserveerde 14 miljoen euro voor de realisatie. In de jaren erna hebben de Vrienden van het Singelpark, gemeente en inwoners samen de basis gelegd voor de ontwikkeling van het stadspark met een beeldkwaliteitsplan, waarna locatie na locatie is aangepakt. Verbeteren en verbinden zijn de twee pijlers waarop het plan rust: het huidige groen krijgt meer kwaliteit, nieuw groen wordt toegevoegd, hekken en andere obstakels worden weggehaald en nieuwe bruggen gebouwd.

¹⁴ Zie <https://erfgoedlabbrabant.nl>.

¹⁵ Zie www.welkomingebrookersbos.nl.

¹⁶ Zie www.hofkevansintantonius.nl en *Faro-praktijkvoorbeeld Het Hôfke van Sint Antonius*.

¹⁷ Zie *Vrienden van het Singelpark* en *Singelpark* | Stadslab Leiden.

September vorig jaar werd de laatste brug opgeleverd en deze zomer werd nog weer een nieuw stukje Singelpark geopend. De Vrienden van het Singelpark zijn bij alle ontwikkelingen betrokken. Grote delen van het park zijn bovendien in gedeeld beheer. De gemeente verzorgt het basisbeheer, de Vrienden brengen het beheer op een hoger plan. Zij hebben hiervoor Singelpark in Bedrijf opgericht en werken van daaruit met honderden vrijwilligers en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt aan het onderhoud van het park.

Een ander voorbeeld van coproductie uit het erfgoedveld is het ontstaan van erfgoedplatforms waarin lokale erfgoedorganisaties samenwerken, met elkaar en met de gemeente. Bij Erfgoedplatform Apeldoorn bijvoorbeeld zijn negentien erfgoedorganisaties aangesloten.¹⁸ Onderling verdelen de gemeente, de erfgoedprofessionals en vrijwilligers van de aangesloten organisaties de taken. Zo werd bijvoorbeeld een digitale nieuwsbrief van de gemeente overgedragen aan het platform, waarna het aantal abonnees een vlucht nam. Het platform krijgt een structurele subsidie van de gemeente en werft aanvullend zelf ook fondsen. De erfgoedorganisaties stellen jaarlijks samen een activiteitenprogramma op. Elke platformdeelnemer kan projectvoorstellen doen en daarbij gebruikmaken van de ervaring en deskundigheid van de andere organisaties. Een voorwaarde voor financiering is om ten minste één andere organisatie bij het voorstel te betrekken. Het resultaat is een veelzijdige kruisbestuiving tussen de verschillende organisaties.

Ook in Zaanstad bestaat zo'n platform: Zaans Erfgoed, waarin de historische verenigingen van alle dorpskernen elkaar ontmoeten en onder meer een gezamenlijk tijdschrift uitbrengen. De gemeente vond in hen een samenwerkingspartner voor het uitvoeren van erfgoedinventarisaties als opmaat naar een mogelijke aanwijzing als monument.¹⁹ Alle deelnemers kregen daarvoor van de gemeente een cursus in het maken van zogeheten *redengevende omschrijvingen*.

Competitief

De competitieve strategie is de derde en laatste in het rijtje van Van Buuren. In deze strategie krijgen burgers het recht om overheden uit te dagen. Zij mogen overheidstaken overnemen als zij dat beter of goedkoper denken te kunnen. Overheden kunnen hier ook zelf toe oproepen, bijvoorbeeld door een 'uitdaagrecht' (ook wel *right to challenge* genoemd in hun beleid vast te leggen).²⁰

Van Buuren wijst in dit verband op het beheren van leegstaand maatschappelijk vastgoed van overheden. Hier ligt een belangrijke

Stichting weeshuisjes zoekt (tijdelijke) bestemmingen voor leegstaande brugwachtershuisjes om ze weer deel te laten uitmaken van het publieke domein. Foto: Stichting Weeshuisjes

relatie met wat burgers als hun erfgoed zien, zoals gebouwen die een centrale rol hebben vervuld in de gemeenschap of karakteristiek vastgoed. Een mooi voorbeeld is het project De Weeshuisjes in Den Bosch.²¹ De vele brugwachtershuisjes in de stad zijn in een staat van 'tussentijd' beland nu de meeste bruggen op afstand bediend worden. De initiatiefnemers vroegen de gemeente kosteloos gebruik te mogen maken van de leegstaande huisjes om die zo weer deel te laten uitmaken van het publieke domein. De initiatiefnemers zochten steeds verschillende vormen van gebruik, die varieerde van een uitvalsbasis voor het maken van een podcast, een podium voor muziek en poëzie tot het uitbaten van een koffiehuis. De organisatie en beslissingsbevoegdheid over het gebruik liggen bij de stichting, maar de brugwachtershuisjes blijven eigendom van de gemeente die aan deze vorm van 'placemaking' voor de omliggende buurten een belangrijke maatschappelijke meerwaarde toekent.

Het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners pleit zelfs voor een *right to bid* als overheden maatschappelijk vastgoed afstoten. Bij *right to bid* krijgen lokale verenigingen en buurtbewoners het eerste recht om vastgoed over te nemen van de gemeente en eventueel de bijbehorende functie voort te zetten. Het stimuleert eigenaarschap en ondernemerschap en vergroot de binding onder bewoners. De maatlat die gebruikt wordt om biedingen te vergelijken zou daarbij niet alleen financieel moeten zijn, maar ook zachte waarden als meerwaarde voor de gemeenschap moeten omvatten.

In Utrecht nam een groep bewoners de handschoen op en knokte zich naar een plek in de openbare verkoopprocedure van de monumentale gevangenis aan het Wolvenplein in Utrecht. Het complex kent een lange historie en vele gedaantes. Het is

¹⁸ Zie www.erfgoedplatformapeldoorn.nl en *Faro-praktijkvoorbeeld Erfgoedplatform Apeldoorn*.

¹⁹ Zie *Bouwbeschrijvingen – Vereniging Zaans Erfgoed/Vereniging Zaans Erfgoed*.

²⁰ Zie *Wat is het Right to Challenge en waar komt het vandaan?* | VNG.

²¹ Zie www.weeshuisjes.nl.

Zeven jaar duurde de voorbereiding, maar dit jaar wist bewonersinitiatief De Witte Wolf samen met ontwikkelaar AM de aanbesteding te winnen voor de aankoop van gevangenis Wolvenplein in Utrecht, die door het Rijksvastgoedbedrijf wordt afgestoten. Foto: Bocavista

opgericht als een militair bolwerk, transformeerde tot een fabriekslocatie en vervolgens tot stadsgevangenis van Utrecht. Uiteindelijk kwam het complex in 1852 in handen van het Rijk. Sindsdien is het een penitentiaire inrichting. De laatste gedeteneerde werd in 2014 overgeplaatst. Sinds 2015 was er sprake van tijdelijk gebruik, maar in 2020 zette het Rijksvastgoedbedrijf het complex definitief in de etalage. Omwonenden hadden inmiddels kenbaar gemaakt dat ze zelf een plan wilden ontwikkelen voor het toekomstige gebruik. Hun initiatief stuitte in eerste instantie op ongelof. Maar uiteindelijk heeft hun bieding, uitgebracht in partnerschap met een ontwikkelaar, in de formele procedure de hoogste ogen gegoid, ook zonder voorkeursrecht voor omwonenden. In juni 2021 is bekendgemaakt dat het project gegund wordt aan projectontwikkelaar AM met bewonersinitiatief De Witte Wolf²² en andere partners. Hun plan voorziet in een mix van wonen, waaronder in het sociaal en middensegment, werkplekken voor zelfstandigen, horeca, een hotel en buurtruimtes. Ook voorziet het plan in een openbare wandelroute over het terrein, verschillende tuinen en een brug over de singel.

Duurzaamheid in samenwerking

Aan de hand van de drie strategieën van Van Buuren namen we u mee langs verschillende vormen van samenwerking die we in het erfgoedveld zien tussen overheid en erfgoedburgers, vanaf het eerste contact tot aan de uitvoering. De deelnemers aan de praktijkwerkplaatsen *Burger ontmoet overheid* vroegen ook aandacht voor de duurzaamheid van de relatie. Waar de overheid vaak uitgaat van een kortstondige relatie voor de duur van een project of subsidie, willen burgers die initiatieven ontplooiën de relatie meestal verder uitbouwen. Er is vaak voor de duur van een project van beide kanten veel geïnvesteerd in het leren kennen van elkaars drijfveren en mogelijkheden. Het contact verbreken zou een desinvestering van jewelste zijn. Vanwege personele wisselingen en beleidsaanpassingen is een duurzame relatie niet altijd eenvoudig te realiseren, maar bij de gemeente Den Bosch is een extra fundament onder de relatie gelegd. Daar is, bijna organisch, in het Groot Tuighuis een samenwerkingsruimte ontstaan van ambtenaren, vrijwilligers en erfgoedorganisaties, waar wordt gewerkt, vergaderd en activiteiten worden georganiseerd. De frequente nabijheid zorgt voor continuïteit in het contact.

22 Zie www.dewittewolf.org.

Echt Rotterdams Erfgoed is een collectie die bestaat uit personen, verhalen, tradities et cetera. De verzameling wordt aangelegd door de Rotterdammers zelf en is een initiatief van Rotterdam Museum. Foto: Desirée Schippers

Erfgoed als voertuig voor vernieuwing

Tot zover een perspectief waarin erfgoed meelift op de beweging van democratische vernieuwing. Maar wat gebeurt er als we dit perspectief 180 graden draaien en kijken wat erfgoed kan bijdragen aan de democratische vernieuwing? Dan wordt erfgoed zelf een voertuig voor democratische vernieuwing. Empowerment van bewoners, een stem geven aan mensen die anders niet gehoord worden of het verbeteren van de relatie met de overheid kunnen effecten of zelfs doelen zijn van erfgoedinitiatieven. Dit is in lijn met het Verdrag van Faro, dat stelt dat behoud van erfgoed geen doel op zich is, maar ten goede moet komen aan de samenleving.

Daarmee komt een ander thema van de menukaart van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten in beeld, namelijk de inclusieve democratie: het streven dat elke stem in de samenleving gehoord wordt en iedere groepering in de samenleving zich vertegenwoordigd voelt. Eind 2018 verscheen het rapport van de staatscommissie-Remkes, met de titel *Lage drempels, hoge dijken*.²³ Een van de belangrijkste conclusies van dit onderzoek naar onze democratie en rechtstaat was dat grote groepen burgers zich niet gehoord en niet vertegenwoordigd voelen door de politiek. Debet

hieraan is volgens de auteurs onder andere gebrek aan representatie; vanuit de meeste bestuurders en politici zijn man of wit, en meestal allebei. Ook in het erfgoedveld zijn representatie, herkenning en inclusiviteit onderwerpen van gesprek, en proberen erfgoedinstellingen hier invulling aan te geven. Een van de toonaangevende instellingen hierin is Museum Rotterdam met zijn collectie *Echt Rotterdams Erfgoed*.²⁴ Deze collectie bestaat uit personen, verhalen uit de stad, lokale erfgoedtradities en culturele activiteiten. Dat kan burgemeester Aboutaleb zijn (collectienummer 003) of Jules Deelder (nummer 0075), de Pauluskerk of het Hiphophuis, het zomercarnaval of het hindoeïstische holifeest (poederfeest) en Divali (Lichtjesfeest) tot en met de Volkswagenbus van de Bulgaarse Rotterdammer Kamen waarmee hij iedere vakantie naar zijn vaderland reist. Een raad van dertien Rotterdammers beslist wat of wie in aanmerking komt voor de collectie. Omdat vertegenwoordigers uit de collectie presentaties houden, ontstaan verbindingen tussen mensen en groepen die elkaar voorheen niet kenden. Bovendien boort dit initiatief kennis en deskundigheid aan in de Rotterdamse samenleving, die de kennis en ervaring van professionele conservatoren van het museum aanvullen.

²³ *Lage drempels, hoge dijken*. Democratie en rechtstaat in balans, eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel, 2018.

²⁴ Zie [Echt Rotterdams Erfgoed](#) | Museum Rotterdam en [Faro-praktijkvoorbeeld Echt Rotterdams Erfgoed](#).

Het pop-up Jacob Geel-museum gaf bewoners een stem in de stadsvernieuwing van Amsterdam Nieuw-West. Foto: Noud Verhave, Moving Arts Project

Ook andere stads- en regionale musea buigen zich over de vraag of hun collectie en programmering wel representatief zijn en op welke manier ze een rol kunnen spelen in maatschappelijke discussies. Wereldwijd buigen musea zich zelfs over een nieuwe definitie van wat een museum is, onder begeleiding van het International Council of Museums (ICOM). Het huidige voorstel begint met de volgende zinsnede: ‘Musea zijn democratiserende, inclusieve en meerstemmige ruimtes voor kritische dialoog over het verleden en de toekomst.’ Ook – of misschien wel: juist – erfgoed dat schuurt kan bijdragen aan het gesprek over wie wij als samenleving zijn. Een schijnbaar sprookje als de gouden koets, een rotte plek als de Muur van Mussert, standbeelden en gevelbeelden van zeevaarders en missionarissen, pakhuizen en oranjeieën – ze hebben alle een geschiedenis die meerdere perspectieven kent. Juist in een gesprek dat ruimte biedt aan al die perspectieven en aan reflectie, toont zich de democratie. Waarbij het gesprek zelf en de manier waarop dat wordt gevoerd minstens zo belangrijk is als de uitkomst ervan.

Het erfgoedveld heeft de bestuurlijke vernieuwers hier iets te bieden, en op zijn minst is het interessant om samen te ontdekken of die klik er is. Daar waar erfgoedinstellingen en overheden elkaar ontmoeten, ontstaan interessante samenwerkingsverbanden. Medewerkers van Amsterdam Museum en het stadsdeelbestuur van Amsterdam Nieuw-West bijvoorbeeld komen eens per kwartaal

bij elkaar. Ze bespreken wat er zoal leeft in het stadsdeel en wat de rol van het museum daarin kan zijn. Als collectioneur van de geschiedenis van de stad startte Amsterdam Museum tweeënehalf jaar geleden het project De vrouwen van Nieuw-West. Het idee hierachter was dat de vrouwen door de jaren heen kleur en kracht hebben gegeven aan de overwegend naoorlogse buurten en wijken. Als vrijwilliger, moeder, bewoner of bijvoorbeeld activist. Zij kregen de gelegenheid om hún verhaal over de wijk te vertellen.

“Dankzij het pop-upmuseum kregen de bewoners een stem”

Amsterdam Museum bood hun niet alleen een podium, maar gaf hun ook workshops over fotografie en storytelling. Het project mondde uit in zeer diverse en persoonlijke portretten. Maar het zorgde bovenal voor meer zelfbewustzijn en droeg bij aan samenwerking van verschillende vrouwengroepen met de gemeente. Daar is weer een speciale vrouwenagenda uit voortgekomen. Deze ervaring heeft er mede voor gezorgd dat Amsterdam Museum nu opnieuw de buurten in trekt met het project Collecting the City.²⁵ Kunstenaar Fouad Lakbir stuitte daarbij op het leed van de gentrificatie. Sinds begin deze eeuw is in Nieuw-

²⁵ Zie *Collecting the City: 750 jaar Amsterdam* | Amsterdam Museum.

De eeuwenoude Buurtspraak Ede Veldhuizen vertoont opvallende overeenkomsten met nieuwe bestuursvormen om burgers meer invloed te geven op hun leefomgeving.

West de stedelijke vernieuwing op gang gekomen. Duizenden woningen worden gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Citymarketing promoot sinds kort het stadsdeel als het Amsterdamse Kreuzberg,²⁶ een verwijzing naar de Oost-Berlijnse flatwijk die na de val van de muur een culturele hotspot werd. De stedelijke vernieuwing zorgt echter ook voor veel onzekerheid bij de huidige bewoners. Ze moeten hun huis uit, maar hebben soms geen idee waar zij naartoe kunnen. In samenwerking met radio- en podcastmaker Jesper Buursink en Kunstenaarscollectief Moving Arts Project (MAP) hielp verhalenverteller Lakbir bewoners van de Jacob Geelbuurt een aantal leeggekomen flatwoningen in te richten met een eigen tentoonstelling. Aangrijpend is de vraag die een van hen op de deur van de flat schreef voor de stadsvernieuwers en nieuwe bewoners: ‘Heb jij ooit plaats moeten maken voor iemand anders, zodat die zich thuis kon voelen?’ Dankzij het pop-upmuseum kregen de bewoners een stem en raakten zij op een andere manier in gesprek met het stadsdeel.

Ontwikkelingen in het erfgoedveld

Tot nu toe kwamen twee perspectieven aan bod: erfgoed kan aanhaken bij initiatieven voor democratische vernieuwing en de vernieuwers kunnen erfgoed inzetten voor een democratischer samenleving. Er is nog een derde perspectief. De maatschappelijke onderstroom die de roep om democratische vernieuwing voedt, raakt ook het erfgoedbeleid zelf. Met erfgoedtafels en kampvuurgesprekken betrekken provincies en gemeenten de inwoners bij het erfgoedbeleid. Er is daarnaast een toenemende interesse bij gemeenten voor andere, vaak immateriële vormen van erfgoed, zoals verhalen, tradities, rituelen en de verschillende, ook beladen, betekenissen van *erfgoed*. En burgers krijgen een stem bij het bepalen van wat erfgoed is, iets wat de afgelopen decennia eigenlijk was voorbehouden aan daarvoor opgeleide experts. Geheel in de geest van het Verdrag van Faro bepalen burgers

bijvoorbeeld zelf welke tradities en gebruiken zij van belang vinden. Zij kunnen een voorstel indienen om die te laten bijschrijven op de inventarislijst voor immaterieel erfgoed. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) helpt hen zo nodig bij het opstellen van een omschrijving en een beheerplan waarin ze aangeven op welke manier ze het erfgoed levend willen houden.

Een bij dit essay passend voorbeeld dat op deze lijst staat, is de Buurtspraak van de buurt Ede en Veldhuizen.²⁷ Buurtspraak is een eeuwenoud gebruik dat opvallende overeenkomsten vertoont met nieuwe vormen als het democratische burgerberaad, burgerforum, burgertop en burgerraad.²⁸ De Buurtspraak is ontstaan in 1360 en fungeerde als een lokaal overlegorgaan waarin buurtbewoners afspraken maakten over gemeenschappelijk landgebruik, wegonderhoud en waterbeheer. Afspraken die via het buurtschap gemaakt werden, waren bindend en werden opgetekend in buurtboeken. Tijdens de jaarlijks terugkerende Buurtspraak maken buurtbewoners ook vandaag de dag nog afspraken over zaken die hun buurt aangaan. Ook de uitvoering nemen ze zo nodig ter hand. Omdat buurtmeesters (bestuursleden), bovendien weten wat er zoal speelt op het gebied van erfgoed en aanverwante zaken, praten zij gemeenteraadsleden dikwijls bij over belangrijke onderwerpen die in de gemeente spelen, en fungeren daarbij als luis in de pels en sparringpartner van de gemeente.

“Buurtspraak is immaterieel erfgoed”

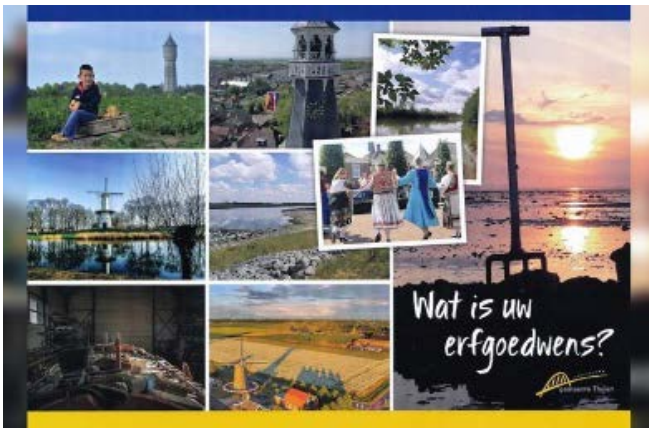
De aanpak om burgers te betrekken bij het bepalen van immaterieel erfgoed krijgt inmiddels breder navolging. Zo riep de gemeente Tholen begin dit jaar de burgers op om in het kader van de erfgoedvisie aan te geven wat zij als hun erfgoed zien, met daaraan gekoppeld een fotowedstrijd.²⁹ De gemeente hoopte zo een kijkje te krijgen in de belevingswereld van de inwoners. Er kwamen meer dan honderd inzendingen binnen met vergezichten, gebouwen, verhalen en voorwerpen waarvan de Tholenaren vinden dat ze bewaard moeten blijven voor het nageslacht: de watertoren in Scherpenisse, het dialect en de klederdracht van Tholen, de penning van Westkerke, de hollestelle bij Sluis (drinkput met omwalling) et cetera. De gemeente was verrast door het aantal en door de enorme diversiteit aan inzendingen. Ook konden de inwoners op een huis aan huis verspreide antwoordkaart hun erfgoedwens kenbaar maken. Uiteindelijk werden er 121 reacties ontvangen met vaak meerdere wensen voor behoud, herstel, gebruik en toegankelijkheid van erfgoed. De uitkomsten

²⁷ Zie *Buurtspraak van de Buurt Ede en Veldhuizen bij KIEN, Buurt Ede en Veldhuizen en Faro-praktijkvoorbeeld Buurtschap Ede en Veldhuizen*.

²⁸ Zie <https://g1000.nu/over-g1000-2>.

²⁹ Zie: *uitkomsten-gemeentelijke-inventarisatie-onderwerpen-erfgoedvisie-tholen* (pdf).

²⁶ Zie *Nieuw-West | I amsterdam*.

De gemeente Tholen vroeg voor het opstellen van haar erfgoedvisie inwoners hun erfgoedwensen kenbaar te maken en schreef een fotowedstrijd uit.

Foto: Gemeente Tholen

van beide acties zijn zowel visueel als inhoudelijk meegenomen bij het opstellen van de erfgoedvisie die in september door de gemeenteraad is vastgesteld.³⁰

De inventarislijst immaterieel erfgoed en een voorbeeld als dat van Tholen laten zien dat democratische vernieuwing ook in het erfgoedveld mogelijk is door op basis van gelijkwaardigheid de kennis en kunde in de samenleving te benutten. Een mooie uitdaging voor de komende jaren is de vraag wat de periode na 1965 onder andere aan ruimtelijk erfgoed heeft opgeleverd. Wie gaat het antwoord op die vraag geven? Hoe betreft de erfgoed-expert de samenleving daarbij? De mensen die aan die periode hebben ontworpen en gebouwd, de mensen die toen zijn opgegroeid en de mensen die nu leven in de erfenis uit die tijd kunnen allemaal nog hun stem laten horen. Wat is hun erfgoed? Zijn het de vakantiehuisjes en recreatieterreinen, de rijtjeswoningen met carport, de brute kantoorkolossen of onderwijscampussen, de flats die speciaal voor arbeidsmigranten zijn gebouwd? Zijn het de kubuswoningen van architect Piet Blom in Rotterdam of is het toch de snackbar op de hoek?

“Omgevingswet brengt beweging”

Deelnemers aan de serie praktijkwerkplaatsen Burger ontmoet overheid wezen ook op de nieuwe Omgevingswet als kans. Participatie wordt daarin immers verplicht voor het opstellen van een omgevingsvisie en omgevingsplannen. Binnen het erfgoedveld zijn daarvoor methoden voorhanden, zoals landschapsbiografieën, gebiedspaspoorten en vrijwillige monumentenlijsten, waarmee op een participatieve manier de kwaliteiten van de

leefomgeving in kaart kunnen worden gebracht. Maar ook in de vertaling hoe die kwaliteiten kunnen worden ingezet voor de ruimtelijke opgaven van vandaag, is inbreng van bewoners van belang. De gemeente Westerveld heeft daartoe een zogeheten *living lab* ingericht met een eigen leerstoel (in oprichting) aan Wageningen Universiteit.³¹ De onlangs benoemde historische geograaf Elyze Storms gaat samen met inwoners van Westerveld onderzoeken hoe bijvoorbeeld duurzame land- en tuinbouw kan bijdragen aan instandhouding van het karakteristieke landschap. Hoe wezenlijk van belang de dialoog met inwoners is, wezen de onlangs hoogoplopende discussies nog maar weer eens uit toen inwoners van de gemeente zich niet gehoord voelden over een proefproject voor duurzame bollenteelt.

Een open houding van erfgoedzorgers

Alle in dit essay genoemde voorbeelden vragen om een open, ontvangende en luisterende houding van erfgoedzorgers. Als hoeder van kwetsbaar erfgoed tegen machtige belangen en blinde onachtzaamheid staan zij niet zelden in structurele vechtmodus om anderen te informeren, overtuigen, of verleiden. Alles om draagvlak te krijgen voor behoud van het door hen benoemde en geziene erfgoed. Maar als we bewoners een stem willen geven en een andere overheid willen laten zien, als we ze zeggenschap willen geven, dan staan niet de eigen opvattingen en kwaliteitsnormen voorop. Dan gaat het erom anderen te helpen benoemen wat voor hen van waarde is en hoe ze dat een toekomst kunnen geven. Daarbij past ook een dynamischer opvatting van wat *erfgoed* is: meebewegend met burgers die opeens opkomen voor bedreigd, maar niet als zodanig benoemd erfgoed en veranderende betekenissen van al langer gekoesterd erfgoed.

De gemeente Westerveld gaat samen met de inwoners en Wageningen Universiteit onderzoek doen naar ruimtelijke opgaven en behoud van eigenheid in een *living lab*. Foto: Rens Hooyenga

³⁰ Zie *Commissie Ruimte*.

³¹ Zie *Elyze Storms-Smeets buitengewoon UHD voor cultureel erfgoed en ruimtelijke participatieve ontwikkeling in samenwerking met gemeente Westerveld - WUR*.

Gerard Rooijackers uit hierover ook een hartenkreet in zijn essay *Van onderop. De (on)macht van de gemeenschap* (2019): 'Het gaat er (...) niet om dat relictten uit het verleden onveranderd blijven, hoe legitiem ook. En eigenlijk gaat het ook niet om het monumentale materiële object an sich, hoe intrinsiek waardevol ook. Het gaat om de kernwaarden die het representeert.' Het voorbeeld van de Fronik Boerderij had voor de bewoners geen enkele betekenis als hooihuisboerderij, een regionale variant van de stolpboerderij uit de late 19e eeuw, maar wel als authentieke en sfeervolle ontmoetingsplek. Uiteindelijk hielp de aanwijzing als gemeentelijk monument om sloop te voorkomen. Een mooi voorbeeld hoe bewoners en erfgoedzorgers, elk vanuit hun eigen perspectief, elkaar vonden in de waardering van de plek.

Oproep: zoek elkaar op

Omdat erfgoed het vermogen bezit om overheden en burgers te verbinden rond een gezamenlijk belang, kan het een extra boost geven aan het proces van democratische vernieuwing. Als inspiratiebron en als proeftuin. Omgekeerd kan erfgoed meeliften op en leren van de vernieuwingen die nu worden doorgevoerd. Erfgoed is immers bij uitstek afhankelijk van een goede samenwerking tussen overheid en burger. Wij sluiten dit essay dan ook af met een oproep aan erfgoedambtenaren en democratische vernieuwers om elkaar op te zoeken.

Leestip

Deelnemers van zogeheten *participatielabs* van de Erfgoedacademie hebben [een interessante leeslijst](#) samengesteld van onder meer publicaties, websites en tools op het gebied van erfgoedparticipatie.

Voor meer informatie over Democratische Vernieuwing verwijzen we naar [de website Lokale Democratie](#) en [de website van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten](#).

Voor meer informatie over erfgoed en *right to challenge* verwijzen we naar twee recente publicaties:

- *Right to challenge voor verbindende kracht van erfgoed*, Machiel Crielaard, 2021. Op te vragen bij de auteur: machiel2202@hotmail.com.
- *Het uitdaagrecht bij cultureel erfgoed*, Frans Soeterbroek, de Ruimtemaker, 2021.

Colofon

Erfgoed en democratische vernieuwing
Over en weer een wereld te ontdekken

Programma Faro

Auteurs: Jouke van der Werf (Bureau op het Plein), Lilian Grootswagers (erfgoed.nu)
en Machteld Linssen (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Met dank aan
Els Bakker (Bureau op het Plein).

November 2021

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2021

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl